Tverdota György

# *József Attila versei németül*

**Elhangzott a Goethe Intézetben, 2005-ben**

Amikor mai bevezetőmre készültem, meg kellett állapítanom, hogy József Attila költészetének németországi befogadástörténete nincs feldolgozva. Nincs mire támaszkodnom, ha ezt a feladatot el akarom végezni. Így hát kényszerűségből én is attól a kályhától indulok el, amelytől előttem mindenki megtette első lépéseit: Thomas Mann és József Attila kapcsolatát választom kiindulópontul. Ez az egyetlen epizód, amelyet alaposan feltártak, szemben a feldolgozatlan tények tömegével. Thomas Mann is visszatért rá József Attila halála alkalmából a Szép Szó szerkesztőségébe küldött részvétnyilvánításában. Hatvany Lajos emlékezése Thomas Mann oldaláról, a Vágó Mártáé pedig mind a német író, mind a magyar költő felől világította meg a nevezetes találkozás előzményeit, lefolyását és következményeit. A felolvasóestről, amelyen a rendőrségi tiltás miatt nem hangozhatott el a *Thomas Mann üdvözlése,* jó néhány szemtanú: Ignotus Pál, Németh Andor és mások is beszámoltak. Komoly filológiai feladatot jelentett annak tisztázása, kinek a fordításában ismerhette meg a verset először Thomas Mann, s az is, hogy kinek a fordítása volt megfelelő színvonalú ahhoz, hogy a nagy író méltóképpen élvezhesse a verset. Tudomásom szerint az utolsó olyan személy, akit Mann biztosított arról, hogy végre méltó fordításban olvashatja a köszöntő ódát, Stefan Hermlin volt, de előtte ugyanezzel a dicsérettel több más fordító is eldicsekedhetett. Remélem, Báthori Csaba fordítását a túlvilágon, ha van túlvilág, Thomas Mann minden eddiginél nagyobb elismeréssel nyugtázza!

Szögezzük le, hogy József Attilát a német kultúrához nemcsak *A varázshegy* élménye fűzte. Ha a németül olvasott tudományos művektől el is tekintünk, mint Freud munkái, Max Weber híres vallásszociológiai műve, a marxista brosúra irodalom, sőt Marx ifjúkori művei, akkor is olyan nevek sorakoznak *A varázshegy* szerzője mellé, mint a két prágai származású német nyelvű író, Franz Kafka vagy Rilke, Ringelnatz és Morgenstern, és a sor könnyen folytatható lenne. Magyar és francia nyelvű tanulmány létezik, amely összehasonlítja Brecht villoniádáit József Attila Villon-fordításaival és Villon-stílusutánzataival. Arról nem tudok, hogy németül is megjelent volna már ilyen munka.

Ellenkező irányban azonban már szegényesebb a leltár. Nem annyira József Attiláról szóló német nyelvű írásokban van hiány, hanem az a baj, hogy ezek az írások magyar szerzők tollából születtek. Az első általam

ismert említés József Attiláról németül a Hallében megjelent Das Wort című lap 1924. október 31-ei számában *Hauptrichtungen in der ungarischen revolutionären Literatur* címen közölt, Andreas Rez aláírású cikkben található, amely József Attila *Isten* című versét is közli német fordításban. 1926-ban, a Nyugat második generációját ismertető, Erényi Gusztáv tollából származó írás a Die Literatur című berlini lapban röviden József Attilát is méltatja. A weimari Németország egyik lapjában, a Vossische Zeitungban 1931-ben a kommunista Háy Gyula népszerűsítette a költőt az ún. „forradalmi íróink" egyikeként. A Pester Lloyd rendszeresen recenzeálja a költő megjelent köteteit, elsősorban Turóczi Trostler Józsefnek vagy Kecskeméti Pálnak köszönhetően. Móricz Zsigmond kulcsnovellája, amely József Attila vallomásán alapul, a *Zu Weihnachten ist's schmerzlicher,* ugyancsak a Pester Lloydban látott napvilágot. A legérdekesebb adalék azonban az, hogy az első híradás József Attila öngyilkosságáról ugyancsak németül, a Pester Lloydban jelent meg, az Est nevezetes híre csak ezután látott napvilágot. Ez magyarázza, hogy a magyar nyelvű pesti fényújságon először nem József Attila, hanem Attila József öngyilkosságáról született tudósítás.

A közvetlen utóélet is jelentős német nyelvű írásokkal dicsekedhet. Szabó Béla tollából a Prager Presse 1938. márciusi számában emlékvers jelent meg Fred Marnau fordításában *Zum Tode des Dichters József Attila* címmel. Szerb Antal esszéje, amely 1938. júniusában látott napvilágot a Pester Lloydban, máig tanulsággal olvasható. Arthur Koestlernek a Párizsban és Amsterdamban publikált Das Neue Tage-Buchban 1939-ben megjelent írása, az *Ein Toter in Budapest,* pedig máig az egyik legtöbbet idézett kései nekrológ és esszé a József Attila-szakirodalomban. Naplójegyzetei szerint Thomas Mann is olvasta. Végül a költőtárs Szabó Lőrinc az Ungarn című folyóiratban 1941-ben megjelent *Neue ungarische Dichtung* című tanulmányának József Attilára vonatkozó részletét említem, amely megbecsülően, de azért hűvös távolságtartással emlékezik meg a halálában megdicsőült egykori költő-riválisról.

A magyar szerzők által írt, német nyelven megjelent írások közül az egyik legnevezetesebb, mert legterjedelmesebb Szabolcsi Miklós német nyelven 1981-ben közzé tett kismonográfiája, amelynek létrejöttéhez személyes emlékek is fűznek. Szabolcsi professzor engem kért fel a kötethez írandó bőséges magyarázó jegyzetanyag elkészítésével. A munkát, noha nevem sehol sem szerepel a köteten, én végeztem el. Tanúm lehetne erre egy Georg Lück nevű, magyarul tudó, akkor fiatal berlini kutató, aki azonban a rendszerváltás táján eltűnt a szemhatáromról. Amikor jegyzeteim egy részét elküldtem neki, ezek között József Attila kötetei betűszavakká egyszerűsítve voltak jelezve. A *Nincsen apám, se anyám* kötetet

egyszerűen NASA-ként jelöltem. Georg visszaírt, hogy nem érti, miért hoztam összefüggésbe József Attilát a NASA-val, az amerikai űrközponttal. Nos, Szabolcsi ezzel egyidejűleg egy francia nyelvű József Attila-kötetet is kiadott. A kéziratot olvasva elképesztett az a tény, hogy míg a francia kötet számára legújabb kutatásait, legfrissebb ismereteit, legnyitottabb szemléletű ítéleteit bocsátotta rendelkezésre, a német változat számára régi, hangsúlyosan szocialista ideológiájú, általa már túlhaladott nézeteket tartalmazó szövegeit ollózta össze. A különbségre nem volt nehéz rájönni. A német kötet az NDK olvasó közönsége számára készült… Olyan szöveg elfogadásától, amilyet franciául tett közzé, a hivatalos kelet-német kulturális szervek talán el is zárkóztak volna.

Mint említettem, a felsorolt írásoknak egyetlen komoly szépséghibája van: az, hogy magyar szerzők tollából születtek, azaz a szellem nemzetközi piacán nem a keresleti, hanem a kínálati oldalon könyvelendők el. Minden nagyszerűségük ellenére sem pótolják a befogadó kultúra részéről várt elismerő, de főként elemző, a költői világba ténylegesen behatoló megnyilatkozásokat. Oktrojáló jellegűek, holott az igazán hatékony befogadás elsajátító jellegű szövegek révén mehet végbe.

A költészet szerves nyelvhez-kötöttsége folytán minden autentikus interpretáció alapja a fordítás, természetesen a jó fordítás. A háború utáni kornak a legnagyobb József Attila-fordítási vállalkozása alighanem Sephan Hermlin nevéhez fűződik. „József Attila költészetének német felfedezője, majd fordítója és »fölvezetője« Stephan Hermlin, aki a nácizmus és a háború éveit franciaországi, majd svájci emigrációban vészelte át, francia lapokban találkozott a magyar költő verseivel. Az ismerkedést követő elhatározás és tett napra pontosan rögzíthető: 1958. április 28-án kelt Hermlinnek az a levele, amelyben felszólítja tizenhat költőtársát, olyan »francia írók példájának követésére, mint Éluard, Guillevic, Cocteau, Jean Marcenac és mások… Magyarul« – írja – »akárcsak ők, egyikünk sem tud, a feladat ennek ellenére megoldható; használható nyersfordításokkal rendelkezünk.« A vállalkozásban végül hatan vettek részt költők: Günther Deicke, Franz Fühmann, Peter Hacks, Stephan Hermlin, Heinz Kahlau, Max Zimmering. A kötet 1960-ban jelent meg Berlinben és Budapesten.” A hosszú részlethez, amelyet Paul Kárpáti hozzám írt e-mail üzenetéből idéztem, csak annyit tennék hozzá, hogy a német nyelvű József Attila létrehozásában magyarok is közreműködtek, a „használható nyersfordítások” készítőinek egyike maga Paul Kárpáti volt.

A francia példa ösztönző erejére való hivatkozás nagyon beszédes. A francia befogadás valóban korábbi keletű, mint a német. Ez részben a háború alatt Svájcba emigrált Hubay Miklós buzgólkodásának, részben

pedig annak köszönhető, hogy a francia emigrációban élő Németh Andor mindent megtett annak érdekében, hogy barátját francia közegben népszerűsítse. Ezekhez a kezdeményezésekhez később Gara László tevékenysége kapcsolódott. A listát még egy névvel és egy kötettel egészíthetem ki. A Báthori Csaba által lefordított versek kiadójával a minap Berlinben szót váltva kiderült, hogy Egon Ammann úr is, egy ifjú magyar hölgy buzgó és lelkes ösztökélésén túl, francia fordításból szerzett először benyomást József Attila költői jelentőségéről. A tavaly tavasszal elhunyt Jean Rousselot-nak az 1958-ban kiadott, szinte könyv méretű előszóval ellátott fordításkötete győzte meg őt arról, hogy ifjúkori magyar barátnője nem túlzott, amikor világirodalmi rangú költőnek tartotta az ismeretlen magyar poétát.

Persze német nyelvterületen is számos korábbi vagy a Hermlinékével párhuzamos fordítói vállalkozás létezett. Így Hans Magnus Enzensberger *Museum der modernen Poesie* című gyűjteményében 1960-ban hét József Attila-vers látott napvilágot. 1963-ban jelent meg egy kétnyelvű válogatás St. Gallenben *Am Rande der Stadt* címmel Alexander Gosztonyi fordításában és az ő előszavával. Paul Kárpáti az *Eszmélet* Franz Fühmann-nak köszönhető színvonalas fordítását a már említett Szabolcsi-monográfiához köti. Maga Hermlin 1975-ben a *Poesiealbum 90* című füzetben egy olcsó és népszerű válogatást is közzétett József Attila-fordításokból. De számos antológiában jelentek meg már nagyon korán József Attila versek. Friedrich Lám *Neue ungarische Lyrik* című gyűjteményét például 1942-ben tette közzé. A példákat sorolhatnánk.

Csakhogy bármennyire szaporítanánk is a korábbi József Attila-fordítások számát, a fordításnak ezt a terebélyes fáját – talán felületes, külső szemlélőként, helytelenül látom ezt így – egy veszélyes féreg foga rágja: az értelmezési keret, amelyben a költő német nyelvű versei ez idáig elrendeződtek, reménytelenül elavultnak, idejét múltnak tetszik. Stephan Hermlinnek és Vajda György Mihálynak a Corvina kiadónál megjelent antológiájában például ezt olvassuk József Attiláról: „Bécsi és párizsi tartózkodása alatt olvasta Marx és Lenin írásait, és ott került közeli kapcsolatba a munkásmozgalommal. 1930-ban lett aktív tagja az illegális Magyar Kommunista Pártnak, nagy költői tehetségét is a mozgalom szolgálatába állította. Egyike volt azoknak, akik elsőként ismerték fel annak szükségességét, hogy egy antifasiszta népfrontot kell létrehozni. Ebből a felismerésből és egész antifasiszta-humanista lelkületéből született meg *Hazám* című szonettciklusa, ami egy megrázó freskó a kortárs társadalomról, és *A Dunánál* című vers, ami a Magyarország történetéből levont tanulságok összefoglalása.”

Félreértés ne essék. Eszemben sincs József Attila baloldali politikai elkötelezettségét tagadni, még ha az idézett megfogalmazások ezt a tényt bizonyos torzításokkal adják is vissza. A probléma abban áll, hogy az idézett, és az ehhez hasonló, a költőről német nyelven hozzáférhető megállapítások nem segítenek megértetni a német olvasóval, mitől olyan jelentős ez a költő, mi az, amit a mai embernek mondani tud, s poétikailag hol helyezhető el életműve a huszadik századi líratörténetben. Sőt, elveszik az olvasó kedvét attól, hogy kinyissa a verseskötetet. Az általam ismert első olyan vállalkozások, amelyek erről a költészetről érdemi mondandót fogalmaznak meg, friss keletűek, kevés számban fordulnak elő és rövid terjedelműek. Ilyen írásokra bukkantam abban az *Ohne anzuklopfen* című katalógusban, amely Janet Brooks Gerloff festőnő József Attila verseitől ihletett képeit mutatják be, ilyen írás Fejtő Ferenc és Dalos György munkája a Báthori Csaba fordításait tartalmazó verseskötet elején és végén. Berlinben, a tárlat megnyitóján és a kötet bemutatóján elhangzott két német nyelvű, berlini szakember által tartott előadás – gyér német tudásom alapján ez volt a benyomásom – ugyancsak ilyen típusú volt.

Az emlékév során német nyelvterületen sok helyen bemutatják a kötetet, és több városban kiállítják Janet Brooks festőnő képeit. Ezek a József Attilával való találkozási alkalmak remélhetőleg kihívják a német szakemberek érdeklődését és értelmezési kedvét, s megteremtik azt az új nyelvet, amelyen erről a nagy költőről ma szólni kell. Nagy a felelőssége annak a csapatnak, amelyik ősszel Bécsben, a Collegium Hungaricum és az egyetem Finnugor tanszéke közös szervezésében konferenciát rendez. Nagy a felelőssége abban a tekintetben, hogy a költőről való gondolkodást milyen irányban gördíti tovább, elszakadva a túlpolitizált és költészetelméletileg alig megalapozott korábbi József Attila-kritikától. Báthori Csaba fordításkötete jó alapot ad ehhez a továbbgondoláshoz, a magyar költőnek a német olvasóhoz történő tényleges eljuttatásához.